

УДК 378:502/504-047.22

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1445-1455](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1445-1455)

Хроленко Марина Володимирівна доктор педагогічних наук, доцент кафедри біології, здоров'я людини та методики навчання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (095)126-69-70, <http://orcid.org/00000-0002-2118-1977>

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ АУДИТОРНИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті висвітлені можливості аудиторних форм організації освітнього процесу в закладах вищої освіти щодо формування екологічної компетентності студентів. Наголошено, що з-поміж форм організації освітнього процесу великі потенційні можливості у процесі формування екологічної компетентності здобувачів вищої освіти мають семінарські, практичні й лабораторні заняття. Означені форми організації освітнього процесу спрямовані передусім на закріплення й поглиблення знань, формування вмінь практичного застосування теоретичних знань у контексті майбутньої професійної діяльності.

Проаналізовано підходи вчених, педагогів до тлумачення поняття «форми навчання». Окреслене поняття потрактовано як спосіб існування змісту навчання, як засіб взаємодії викладача і студентів, як методи навчання, як діяльність учасників освітнього процесу, як способи керування навчально-пізнавальною діяльністю здобувачів освіти тощо. Авторка оперує поняттям «форми організації освітнього процесу», яке визначає як способи організації навчання і виховання, які регламентовані часом і простором, у межах яких реалізується зміст освіти. Форма організації фахової підготовки майбутніх учителів презентовано як спільну діяльність усіх учасників освітнього процесу (науково-педагогічні та педагогічні працівники, здобувачі освіти, батьки, роботодавці та інші стейкхолдери), обмежену просторово-часовим критерієм і спрямовану на формування екологічної компетентності майбутніх педагогів.

Уточнено значення семінарських занять у процесі формування досліджуваної здатності особистості. Наголошено, що такі заняття концентрують можливості загального й професійного розвитку майбутніх учителів і спрямовані передусім на розвиток знаннево-змістового і професійно-рефлексійного компонентів екокомпетентності студентів. Наведено приклади застосування нетрадиційних форм проведення семінарських занять, як-от: семінар-круглий стіл, семінар-конференція, семінар-захист навчальних проєктів.

Акцентовано увагу на використанні практичних занять з фахових дисциплін природничого спрямування, які сприяють формуванню передусім діяльнісно-технологічного складника екологічної компетентності майбутніх учителів. Продемонстровано потенційні можливості формування екокомпетентності студентів авторського практикуму з етології для майбутніх учителів біології, в якому представлені практичні роботи з етології для здобувачів освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальності 014 Середня освіта першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Наголошено, що діяльнісно-технологічний, ціннісно-мотиваційний компоненти екологічної компетентності майбутніх педагогів зазнають першочергового формувального впливу під час проведення лабораторних робіт. Продемонстровано потенційні можливості формування екокомпетентності студентів авторського лабораторного практикуму із зоології хребетних для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини).

Підсумовано, що застосування семінарських, практичних, лабораторних занять як форм організації освітнього процесу фахової підготовки майбутніх учителів забезпечує інтеграцію теоретико-методологічних знань і практичних умінь, навичок здобувачів вищої освіти, сприяє формуванню професійних якостей майбутнього педагога (відповідальність, самостійність, творча ініціатива і т. ін.), здійснює формувальний вплив на всі компонентно-структурні складники екологічної компетентності.

Ключові слова: екологічна компетентність, майбутні учителі, фахова підготовка студентів, форма організації навчального процесу, семінарське заняття, практична робота, лабораторна робота.

Maryna Volodymyrivna Khrolenko Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Biology, Human Health and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 24 Kyiv St., Hlukhiv, 41400, tel.: (095)126-69-70, <http://orcid.org/00000-0002-2118-1977>

FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION ACQUISITIONERS IN THE PROCESS OF APPLICATION OF AUDIT FORMS OF THE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article highlights the possibilities of classroom forms of organization of the educational process in institutions of higher education regarding the formation of environmental competence of students. It is emphasized that among the forms of organization of the educational process, seminar, practical and laboratory classes have great potential in the process of formation of environmental competence of students of higher education. The specified forms of organization of

the educational process are primarily aimed at consolidating and deepening knowledge, forming skills of practical application of theoretical knowledge in the context of future professional activity.

The approaches of scientists and teachers to the interpretation of the concept of "forms of education" have been analyzed. The defined concept is interpreted as a way of existence of the content of education, as a means of interaction between the teacher and students, as methods of teaching, as activities of participants in the educational process, as methods of managing the educational and cognitive activities of students, etc. The author uses the concept of "forms of organization of the educational process", which she defines as ways of organizing education and training, which are regulated by time and space, within which the content of education is realized. The form of organization of professional training of future teachers is presented as a joint activity of all participants in the educational process (scientific-pedagogical and pedagogical workers, students of education, parents, employers and other stakeholders), limited by a space-time criterion and aimed at the formation of environmental competence of future teachers.

The importance of seminar classes in the process of formation of the researched ability of the individual has been clarified. It is emphasized that such classes concentrate the possibilities of general and professional development of future teachers and are aimed primarily at the development of knowledge-content and professional-reflection components of students' eco-competence. Examples of non-traditional forms of conducting seminar classes are given, such as: seminar-round table, seminar-conference, seminar-defense of educational projects.

Emphasis is placed on the use of practical classes in the professional disciplines of the natural sciences, which contribute to the formation of the primarily activity-technological component of the environmental competence of future teachers. The potential opportunities for the formation of eco-competence of students of the author's workshop on ethology for future biology teachers, which presents practical works on ethology for students of the field of knowledge 01 Education / Pedagogy of the specialty 014 Secondary education of the first (bachelor) level of higher education, are demonstrated.

It is emphasized that the activity-technological, value-motivational components of the environmental competence of future teachers undergo primary formative influence during laboratory work. The potential opportunities for the formation of eco-competence of students of the author's laboratory workshop on vertebrate zoology for students of OS "Bachelor" specialty 014.05 Secondary education (Biology and human health) were demonstrated.

It is concluded that the use of seminar, practical, laboratory classes as a form of organization of the educational process of professional training of future teachers ensures the integration of theoretical and methodological knowledge and practical abilities, skills of students of higher education, contributes to the formation of professional qualities of the future teacher (responsibility, independence, creative

initiative, etc. etc.), exerts a formative influence on all component-structural components of environmental competence.

Keywords: environmental competence, future teachers, professional training of students, form of organization of the educational process, seminar class, practical work, laboratory work.

Постановка проблеми. Сучасні світові глобалізаційні процеси, екологічна нестабільність України на тлі війни з росією, країною-агресоркою, розставили актуалітети розвитку нашої держави, серед яких одним з пріоритетних є формування та розвиток екологічної компетентності молоді. Належний рівень означеної здатності учнів у закладах загальної середньої освіти можуть забезпечити педагогічні кадри з високим рівнем сформованості екокомпетентності, зокрема майбутні педагоги.

Результати аналізу стану формування екологічної компетентності майбутніх учителів в освітній практиці вітчизняних закладів вищої освіти засвідчили недостатню орієнтованість фахової підготовки бакалаврів із середньої освіти на формування досліджуваної здатності. За результатами наукового пошуку зафіксовано низку проблем у професійній підготовці майбутніх учителів у контексті формування їхньої екологічної компетентності, які потребують розв'язання: системне обґрунтування процесу формування досліджуваної здатності студентів окресленої спеціальності, оновлення змісту фахової підготовки майбутніх учителів на засадах екологічної парадигми, осучаснення технологічного й організаційно-методичного забезпечення процесу формування означеної компетентності здобувачів вищої освіти.

Процес формування екологічної компетентності майбутніх учителів здійснюється у межах спеціально створеної педагогічної системи, складником якої є методичний інструментарій забезпечення цього процесу. Останній розуміємо як сукупність форм, методів і засобів, які в органічній єдності з іншими компонентами педагогічної системи забезпечують досягнення запланованого результату – підвищення рівня сформованості екологічної компетентності майбутніх педагогів.

З-поміж аудиторних форм організації освітнього процесу великі потенційні можливості у процесі формування екологічної компетентності здобувачів вищої освіти мають семінарські, практичні й лабораторні заняття. Застосування означених організаційних форм векторовано, передовсім, на підвищення рівня сформованості таких компонентних складників екокомпетентності студентів, як-от: ціннісно-мотиваційного (ціннісні орієнтації майбутніх педагогів у взаємодії з природою, потреби і мотиви екодоцільної діяльності та поведінки), діяльнісно-технологічного (застосування екологічних знань у житті та професійній діяльності, оволодіння методичним інструментарієм розвитку екологічної компетентності учнів), професійно-

рефлексійного (свідомий контроль результатів власної професійної діяльності з екологічної освіти учнів, здатність до самопізнання та саморозвитку).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи організаційно-методичні аспекти формування досліджуваної здатності студентів, зупинимося на організаційному складнику, який представлений формами організації освітнього процесу, які у педагогіці позначаються кількома термінами, як-от: форми навчання, організаційні форми навчання, форми організації навчання.

А. Кузьмінський потрактує форми організації навчання як «обмежену в часі та просторі взаємозумовлену діяльність педагога й учня, викладача й студента» [1, С. 247]. Погоджуємося з науковцем, що таке визначення є найбільш доцільним, змістово містким. Л. Калашнікова, О. Жерновникова тлумачать форми організації навчання у закладах вищої освіти як «зовнішній вигляд навчально-виховного процесу, спосіб існування і відображення його змісту» [2, С. 120]. З. Курлянд застосовує термін «організаційні форми навчання», який визначає як засоби, за допомогою яких відбувається взаємодія учасників освітнього процесу і реалізуються зміст і методи навчання [3, С. 126]. М. Фіцула стверджує, що організаційними формами навчання є методи навчання, оскільки визначають спосіб взаємодії суб'єктів освітнього процесу [4, С. 116]. В «Енциклопедії освіти» зазначено, що «форми навчання зумовлюють часовий і організаційний режими навчання, місце його проведення, склад учнів, характер зовнішнього виявлення функцій учителя й учнів у процесі навчання, порядок спілкування (безпосереднє чи опосередковане) суб'єктів навчального процесу» [5, С. 956].

Отже, констатуємо, що окреслене поняття визначається як спосіб існування змісту навчання, як засіб взаємодії викладача і студентів, як методи навчання, як діяльність учасників освітнього процесу, як способи керування навчально-пізнавальною діяльністю здобувачів освіти тощо. Ми оперуємо поняттям «форми організації освітнього процесу», яке потрактуємо як способи організації навчання і виховання, які регламентовані часом і простором, у межах яких реалізується зміст освіти. Під формою організації фахової підготовки майбутніх учителів біології розуміємо спільну діяльність усіх учасників освітнього процесу (науково-педагогічні та педагогічні працівники, здобувачі освіти, батьки, роботодавці та інші стейкхолдери), обмежену просторово-часовим критерієм і спрямовану на формування екологічної компетентності майбутніх педагогів.

Мета статті – визначити можливості аудиторних форм організації освітнього процесу в закладах вищої освіти щодо формування екологічної компетентності студентів.

Виклад основного матеріалу. Основними формами організації освітнього процесу, які застосовуються в авторській педагогічній системі формування екокомпетентності майбутніх учителів й апробовані під час формувального етапу педагогічного експерименту, є:

– аудиторні: лекції (проблемна лекція, бінарна лекція, лекція-візуалізація, лекція-брейнстормінг, інтерактивна лекція), семінарські, практичні, лабораторні заняття;

– позааудиторні: самостійна робота студентів, науково-дослідна робота, педагогічна і польова практики, екологічні акції, толоки, конкурси і т. ін.

У процесі формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології важливе місце серед аудиторних форм організації освітнього процесу посідають *семінарські, практичні й лабораторні заняття*. Ці форми організації освітнього процесу спрямовані передусім на закріплення й поглиблення знань, формування вмінь практичного застосування теоретичних знань у контексті майбутньої професійної діяльності. Так, А. Кузьмінський слушно зауважує, що «семінарські, лабораторні та інші види практичних занять мають бути своєрідним полігоном, на якому майбутні фахівці формують професійні вміння та навички» [1, С. 295–296].

Семінар – вид практичних занять, який передбачає самостійне опрацювання студентами окремих тем і проблем відповідно до змісту навчальної дисципліни та обговорення результатів цього вивчення, представлених у вигляді тез, повідомлень, доповідей, рефератів тощо [6, С. 156].

Семінарські заняття сприяють закріпленню і поглибленню знань, активізації пізнавальної активності студентів, розвитку творчого професійного мислення, уміння вести дискусію, відстоювати власну позицію, поважати думки інших учасників освітнього процесу, формуванню наукового світогляду тощо. Принцип спільної діяльності, співтворчості є провідним у процесі проведення семінарських занять, коли студенти виступають у ролі доповідачів і опонентів, наводять докази та спростування певних тез, долучаються до активного обговорення теоретичних питань, вчаться бути толерантними. Колективна робота здобувачів вищої освіти на семінарах сприяє формуванню соціальної зрілості майбутніх педагогів.

На нашу думку, питання семінару не повинні повністю дублювати питання лекції. Тематичні питання семінару, не втрачаючи зв'язок з принциповими положеннями лекції, мають відображати багатоаспектність і багатовимірність проблеми, що вивчається. У цьому контексті В. Головенкін наголошує, що «на семінарські заняття варто виносити ключові теми програми навчальної дисципліни, засвоєння яких визначає якість професійної підготовки; питання, особливо необхідні для практики, найбільш важкі для розуміння та засвоєння, проблемні питання, тобто питання, які мають неоднозначні вирішення, або ті, які можливо вирішити лише в процесі співробітництва» [7, С. 135].

З метою формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології поряд з традиційними ми використовуємо і нетрадиційні форми проведення семінарів, як-от: семінар-круглий стіл, семінар-конференція, семінар-захист навчальних проєктів. Так, з навчальної дисципліни

«Екологічна компетентність учителя» був проведений фронтальний семінар «Суспільно-історичні передумови формування екологічної компетентності молоді», семінар-конференція «Сучасні суспільні виклики щодо формування екологічної компетентності здобувачів освіти», семінар-круглий стіл «Шляхи використання зарубіжного досвіду в системі формування екологічної компетентності здобувачів освіти України». З освітнього компонента «Етологія» реалізовано семінар-захист навчальних проєктів на тему «Сезон тиші» і семінар-конференцію «Sage free рух» (вільне життя).

Отже, семінарські заняття концентрують можливості загального й професійного розвитку майбутніх учителів і спрямовані передусім на розвиток знаннево-змістового і професійно-рефлексійного компонентів екокомпетентності студентів.

Практичне заняття – форма навчального заняття, в ході якого викладач організовує розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентами відповідно сформульованих завдань [1, С. 302].

Дидактичний принцип зв'язку теорії з практикою є провідним у процесі організації та проведення практичних занять, які забезпечують закріплення і конкретизацію знань під час виконання конкретних практичних завдань, сприяють розвитку самостійності мислення, творчій активності. Практичні заняття передбачають застосування різноманітних практико-орієнтованих вправ (репродуктивних і творчих, усних і письмових, підготовчих і тренувальних, професійних і загальнодидактичних і т. і.), які сприяють формуванню вмінь і навичок студентів.

Чергування індивідуальної та групової діяльності із застосуванням різноманітних методів і прийомів є характерним для всіх практичних занять. В. Головенкін виокремлює основні прийоми групової діяльності на практичних заняттях: організація успіху, упевненості у власних силах; організація взаємної відповідальності; забезпечення довіри; експертний аналіз, запитання до викладача [7, С. 126].

Н. Мачинська, С. Стельмах визначають основні вимоги до організації і проведення практичних занять у закладах вищої освіти: вони повинні мати раціонально вибудовану структуру; узгоджуватися зі змістом лекційного матеріалу; передбачати відпрацювання й розвиток професійних умінь; розвивати інтелектуальні вміння студентів; відзначатися високим науково-теоретичним рівнем; бути належним чином забезпеченими дидактичними матеріалами та засобами навчання [8, С. 125].

Пріоритетність практичних занять нами була визначена у процесі викладання освітніх компонентів «Екологічна компетентність учителя», «Етологія», «Екологія та здоров'я людини». Важливим чинником результативності проведення таких занять є підготовка викладачем навчально-

методичного забезпечення з освітнього компонента. Так, у контексті нашого дослідження був розроблений практикум з етології для майбутніх учителів біології [9], в якому представлені практичні роботи з етології для студентів галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальності 014 Середня освіта першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Тематика практичних робіт відповідає навчальній програмі освітнього компонента «Етологія».

Основні завдання практикуму: закріпити знання здобувачів вищої освіти про зміст і структуру етології як науки; з'ясувати динаміку та закономірності становлення етології; поглибити знання про структуру, механізми прояву, адаптації та еволюційний розвиток поведінки тварин; узагальнити інформаційний матеріал з етології та виокремити положення, що є вихідними для вивчення поведінки людей; сприяти розвитку екологічної компетентності майбутніх педагогів.

Для кращого сприйняття й засвоєння студентами програмового матеріалу практикум з етології побудований за принципом вивчення поведінки тварин, запропонованим Н. Тінбергеном. Спочатку розглядається індивідуальна, репродуктивна і групова поведінка тварин у природному середовищі, потім вивчається її розвиток в онтогенезі, далі подається генетика поведінки, взаємодія генотипу й середовища в розвитку поведінки, фізіологічні механізми, які лежать в її основі, та адаптивна роль поведінки у філогенезі.

У кожній практичній роботі визначена тема, мета, подані питання для обговорення, завдання для самопідготовки, серед яких є завдання екологічного змісту. Питання для самоперевірки, розміщені в кінці кожної практичної роботи, сприяють здійсненню самоконтролю здобувачами вищої освіти у процесі опанування програмовим матеріалом. Рекомендований список інформаційних джерел стане в пригоді під час підготовки до практичних робіт. В оформленні практикуму застосовані зображення, розміщені в інтернеті для вільного використання.

З останньої теми передбачено проведення практичної роботи у формі конференції, захисту проєкту. Практикум містить завдання для проведення мініконференції на тему «Cage free рух» і паспорт навчального проєкту екологічного спрямування «Сезон тиші». Такі форми організації сприяють розширенню знань студентів про захист тварин від страждань і загибелі внаслідок жорстокого поводження з ними, поглибленню уявлень про захист їхніх прав, формуванню практичних умінь і навичок, орієнтованих на збереження біорізноманіття, вихованню гуманного ставлення до тварин, розвитку екологічної компетентності здобувачів вищої освіти [9, С. 3–4].

Практичні заняття дають змогу оцінити рівень засвоєння навчального матеріалу студентами засобом здійснення контролю навчальних досягнень у формі тестування, усного опитування, виконання комплексних завдань і т. ін.

Отже, практичні заняття з фахових дисциплін природничого спрямування сприяють формуванню передусім діяльнісно-технологічного складника екологічної компетентності майбутніх учителів біології.

Лабораторне заняття – форма навчального заняття, за якої студент під керівництвом викладача проводить природничі або імітаційні експерименти чи досліди з метою підтвердження окремих теоретичних положень певної навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, обчислювальною технікою, вимірювальною апаратурою, методикою експериментальних досліджень [4, С. 142].

Наявність у ЗВО спеціально обладнаних навчальних кабінетів, лабораторій з відповідним обладнанням – необхідна умова організації й проведення лабораторних занять. У процесі викладання фахових дисциплін природничого спрямування такі заняття можуть проводитись також на базі лабораторій наукових установ (наприклад, в Інституті луб'яних культур НААН України), на природно-ресурсній базі природоохоронних установ (Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський», Регіональний ландшафтний парк «Сеймський»), на базі закладів загальної середньої освіти.

Принцип реалізації єдності інтелектуальної й практичної діяльності є провідним у процесі організації та проведення лабораторних занять. На зазначених заняттях бакалаври із середньої освіти біологічного профілю опановують новітню техніку експериментування, відпрацьовують практичні вміння і навички роботи з лабораторним устаткуванням, інструменталізують отримані знання шляхом поетапного їх перетворення на засіб розв'язання практико-орієнтованих завдань.

У нашому дослідженні лабораторні заняття як форма організації освітнього процесу фахової підготовки майбутніх учителів біології застосовувались під час опанування нормативних навчальних дисциплін «Ботаніка», «Зоологія». Так, у процесі експериментальної роботи укладено лабораторний практикум із зоології хребетних для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) [10].

Зміст лабораторного практикуму та обсяг включеного до нього матеріалу відповідають освітньому стандарту і навчальній програмі курсу зоології для студентів-біологів педагогічних ЗВО. Лабораторні заняття із зоології хребетних проводяться паралельно з теоретичним вивченням матеріалу під час лекційних занять. Їхня мета полягає у закріпленні знань, ознайомленні з типовими представниками груп тварин, що вивчаються, їх екологічними особливостями, отриманні практичних навичок роботи з препаратами, фіксованими об'єктами, музейними експонатами.

Практикум розроблено таким чином, що студенти можуть ознайомитись із завданнями перед початком роботи. Це сприяє формуванню самоосвітньої компетентності. Позитивно оцінюється використання інформації сучасних вітчизняних і закордонних наукових публікацій, що висвітлюють останні філогенетичні, палеонтологічні відкриття, дослідження в галузі анатомії, фізіології, етології та екології тварин.

У процесі занять студенти вчаться виготовляти тимчасові препарати, проводити препарування тварин, працювати з музейними експонатами. Це дає

змогу детально розглянути й запам'ятати особливості зовнішньої та внутрішньої будови окремих представників. Особлива увага приділена екологічним особливостям тварин: місця мешкання, способу живлення, взаємозв'язку з іншими об'єктами живої природи. Під час лабораторного заняття відбувається поточна перевірка теоретичних знань, що проходить з використанням традиційних та інтерактивних методів.

План робіт передбачає ознайомлення із загальною характеристикою типу, що вивчається, його походженням, прогресивними ознаками організації, роллю в біоценозах та екосистемах, зокрема в умовах посиленого антропогенного впливу, зв'язок з іншими типами, основними морфологічними, біохімічними та екологічними особливостями, загальними ознаками ембріогенезу, систематичним положенням, значенням для людини та охороною. Закцентовано на необхідності усвідомлення того, що багато видів хребетних тварин потребують охорони, тому знання, отримані на заняттях із зоології, мають бути націлені на збереження біорізноманіття планети Земля [10, С. 4].

Отже, діяльнісно-технологічний, ціннісно-мотиваційний компоненти екологічної компетентності майбутніх педагогів зазнають першочергового формувального впливу під час проведення лабораторних робіт.

Висновки. На основі зазначеного вище узагальнимо, що застосування семінарських, практичних, лабораторних занять як форм організації освітнього процесу фахової підготовки майбутніх учителів біології забезпечує інтеграцію теоретико-методологічних знань і практичних умінь, навичок здобувачів вищої освіти, сприяє формуванню професійних якостей майбутнього педагога (відповідальність, самостійність, творча ініціатива і т. ін.), здійснює формувальний вплив на всі компонентно-структурні складники екологічної компетентності.

Означені аспекти вказують на необхідність подальшого вивчення порушеної у дослідженні проблеми формування екологічної компетентності здобувачів вищої освіти. Перспективним для наукового пошуку є всебічне вивчення застосування нетрадиційних форм організації освітнього процесу з метою підвищення рівня сформованості означеної здатності особистості.

Література:

1. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 486 с.
2. Калашнікова Л. М., Жерновникова О. А. Педагогіка вищої школи у схемах і таблицях: навчальний посібник. Харків, 2016. 260 с.
3. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / за ред. З. Н. Курлянд. Київ: Знання, 2007. 495 с.
4. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2006. 352 с.
5. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Туркот Т. І., Коновал О. А. Педагогіка та психологія вищої школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Херсон: Олді-плюс, 2013. 466 с.
7. Головенкін В. П. Педагогіка вищої школи: підручник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 290 с.

8. Мачинська Н. І., Стельмах С. С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі: навчально-методичний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 180 с.
9. Хроленко М. В., Самілик В. І. Етологія: практикум для майбутніх учителів біології. Суми: Видавець Вінніченко М. Д., 2022. 88 с.
10. Хроленко М. В., Самілик В. І. Лабораторний практикум із зоології хребетних. Черкаси: ПП Чабаненко Ю. В., 2018. 120 с.

References:

1. Kuzminskyi, A. I. (2011). *Pedahohika vyshchoi shkoly: navch. posib.* [Higher school pedagogy: study guide]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
2. Kalashnikova, L. M. & Zhernovnykova, O. A. (2016). *Pedahohika vyshchoi shkoly u skhemakh i tablytsiakh* [Higher school pedagogy in diagrams and tables]. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Kurliand, Z. N. (Ed.). (2007). *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Pedagogy of high school]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
4. Fitsula, M. M. (2006). *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Pedagogy of high school]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
5. Kremen, V. H. (2008). (Ed.). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
6. Turkot, T. I. & Konoval, O. A. (2013). *Pedahohika ta psykholohiia vyshchoi shkoly: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv* [Pedagogy and psychology of higher education: a study guide for students of higher educational institutions]. Kherson: Oldiplius [in Ukrainian].
7. Holovenkin, V. P. (2019). *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Pedagogy of high school]. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho [in Ukrainian].
8. Machynska, N. I. & Stelmakh, S. S. (2012). *Suchasni formy orhanizatsii navchalnoho protsesu u vyshchii shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Modern forms of organization of the educational process in higher education: educational and methodological manual]. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnykh sprav [in Ukrainian].
9. Khrolenko, M. V., Samilyk, V. I. (2022). *Etolohiia: praktykum dlia maibutnykh uchyteliv biolohii.* [Ethology: a workshop for future biology teachers]. Sumy: Vydavets Vinnichenko M. D. [in Ukrainian].
10. Khrolenko, M. V., Samilyk, V. I. (2018). *Laboratornyi praktykum iz zoolohii khrebetnykh.* [Laboratory workshops on vertebrate zoology.]. Cherkasy: PP Chabanenko Yu. V. [in Ukrainian].